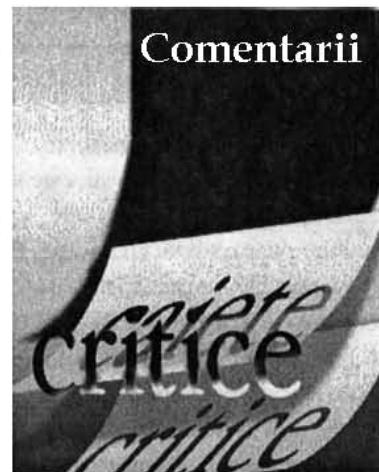

Caius T. DRAGOMIR

Intelect și democrație. Triunghiul relevant: Pitagora, Socrate, Platon

Abstract

Intellectuals are both bound and disengaged in society. They conceive the political mechanisms, show how they function, but do not interfere in their practice. They are preoccupied by transcendentalism and immanence. Consequently, they are attracted, in the same manner, by the abstract and the concrete. One can understand these aspects by taking into account a revealing triangle: Pythagoras, Socrates and Plato. They are the supreme models, concerning democracy and the sacred believes.

Keywords: intellectuals, philosophers, democracy, social theory, political practice, Pythagoras, Socrates, Plato.

Mulți sunt cei care au văzut în Socrate modelul absolut – sau, mai bine spus, maxim, suprem – al filosofului. În fapt, în Evul Mediu, atunci când se spunea „filosoful” se înțelegea, fără nicio altă precizare, că era vorba despre Aristotel; realitatea este însă aceasta: el s-a dovedit a fi modelul perfect al omului de știință; a trebuit să se ajungă însă la acest început de mileniu III după Hristos, pentru ca istorici ai cunoașterii să ajungă a-i menționa calitatea sa excepțională de observator al realului ca atare, deci de fondator al studiului empiric sistematic, de creator al marilor discipline dedicate investigării domeniilor constitutive ale existenței, în funcție de natura acestora. Alfred North Whitehead a scris că întreaga filosofie a Occidentului constă din însemnări pe marginea paginilor apartinând scrierilor lui Platon. În chip straniu, Aristotel nu a fost un matematician – pentru el gândirea formală se închide în logica sa, în *Organon*.

Oricum, Socrate este însă filosoful în lume și pentru lume – s-a îndreptat către sacrificiul suprem în chip evident voluntar, pentru a arăta, prin însuși drumul său în existență, și prin finalul vieții sale, că omul are de împlinit o realcătuire, o reconstrucție, în spiri-

tul său și că umanitatea, sau comunitatea, ori cetatea – ceea ce este același lucru, căci oriunde se întâlnesc doi oameni ei se întâlnesc în numele universalității umane sortită tragediei și autodistrugерii în absența unei reforme spirituale. Și totuși problema filosofiei, ca esență a ființării omenești, pe de o parte, precum și aceea a existenței egale a oamenilor, deci a democrației, pe de altă parte, sunt așezate într-o sumbră și nefericită lumină de ceea ce am putea numi experiența Socrate, îndeosebi văzind lucrurile din unghiul modului de a se fi exprimat în intelectul universal cei doi „mari inițiați”, care se cer aduși în discuție odată ce viața inițiatorului dialecticii și contribuția la evoluția universului spiritual datorită lui Socrate sunt luate în discuție – fiind aici vorba, evident, despre Pitagora și Platon.

Pentru cel care își dorește descifrarea problemelor născute în cîmpul interacțiunilor – sau interferențelor, condiției, intelectuale cu principiul democratic, ambele văzute nu doar în orizontul cunoașterii, fie aceasta și devenită program istoric, universalist, ci drept fundamente ale actelor practice, politice, și care, în plus, apreciază ca utilă, în contextul dat, raportarea la modelul

Socrate, două aspecte ale exprimării publice ale marelui filosof, ale unuia dintre principaliii clasici ai filosofiei merită să fie luate în considerație. Primul dintre acestea constă în modul referirii sale la filosofia anterioară creației lui; cel de al doilea este viziunea sa fundamental democratică, sau cel puțin umanistă, asupra capacitatei omenești de a cunoaște, de a descoperi, stabili și transmite adevărul. Filosofia Antichității, a clasicismului elen, este – așa cum bine se știe – separată net, după cum operele și ideile creatorilor acelor secole aparțin presocraticilor, sau lui Socrate, elevilor direcți ai acestuia, ori școlilor și curentelor instituite de cei din urmă. Primii filozofi greci sunt cosmologi, care alcătuiesc modelele de univers – ulterior, structura lumii ca modalitate de alcătuire a existentului lasă loc interesului filosofic pentru condiția de a fi a ființei; Socrate cere gânditorului – precum și, în chip firesc, sieși – să cunoască, să cerceteze, să ilumineze, spațiul accesibil existenței umane și, totodată, de maximă importanță pentru aceasta, deci umanul, ființa umană, omul însuși. Ontologia umană înseamnă însă definirea existenței în care, dar mai ales prin care, se realizează binele, deci se impune, spiritual și practice, etica. Prin chiar această poziție a subiectului în raport cu obiectul cunoașterii, care este pe de o parte cognoscibilul – și nu inaccesibilul – și, pe de altă parte este factorul etic al ființării, Socrate adoptă o atitudine pe care, într-un limbaj mai târziu sau contemporan lui, dar frecventat la un alt pol al lumii, în confucianism, va fi numit umanism. Distanța de la un umanism autentic la o democrație riguroasă până la inflexibilitate este minimă dacă nu cumva merită a fi socotită nulă. Se relevă elementul neîndoienic democratic al intelectului socratic – deși în grupul său figurează personalități din rândul conducătorilor autoritari ai cetății, ori aventurieri politici dispuși la adoptarea dictaturii, sau tiraniei, indubitable – aceasta cu deosebire însă, în dialectica sa. El dispută orice temă de un interes real – în sensul filosofiei sale – cu oricine este interesat de aceasta și, mai ales, cu oricine socotește deține adevărul pe un astfel de teren, ori a avea în respectivul sens, o opinie relativ structurată, elaborată, stabilă. Parcurgerea

dialectică a unei tematici este procesul maeutic, prin care cel ce inițiază, în cascadă, noi abordări, noi evaluări, ale problemei, obține de la partenerii săi de dialog fie adevărul, fie constatarea ignoranței. Din nou, orientarea democratică a unui spirit: nimeni nu este exclus *ab initio*, ori prin natura sa, de la cunoașterea adevărată, de la exercițiul eficient și ferm al rațiunii. Știm aceste lucruri în primul rând prin dialogurile platonice, dar și prin descrierea datorată lui Xenofon a metodei socratice cât și prin tradiția filosofică post-socratică. Ce observăm însă? Că întreg caracterul acestei „cunoașteri democratice” – sau aproape întreg caracterul ei – este unul negativ. De bună seamă, exemplul „copilului sclav” arată că, măcar în domeniul matematicii, maeutica practicată de filosof este capabilă de a oferi o adevărată și incontestabilă știință, dar în acest caz ceea ce se vede este mai curând expresia teoriei ulterioare, platonice, a reamintirii, decât un exemplu de dialectică socratică pură. În urma dezbaterei socratice a tezelor esențiale, decisive, ale filosofiei vremii, dezbateri ale căror concluzii cu greu pot fi puse în dubiu, de întreaga istorie ulterioară a gândirii, ceea ce rezultă este faptul de a ști că nu știm – și nu știm cu deosebire ceea ce suntem înclinați să credem că am știu.

Dezbaterea în jurul unei probleme, în analizele conduse de Socrate în care sunt angajați toți cei care pot avea, sau cred a fi capabili să aibă o contribuție, conduc învariabil la impas; se promite apoi revenirea asupra subiectului, se adoptă speranța unui succes ulterior. Principiile etice rămân ferme – Socrate nu evadează din închisoare, cu toate că i se oferă șansa libertății, întrucât legile cetății trebuie ascultate –, dar bazele lor, premizele din care decurg, par prea puțin inteligibile, ori acceptabile. Teoria cunoașterii socratice este exprimată mai curând parabolic, într-un text în care, continuu subiectul nu pare nicicum să fie acesta: este *Fedru* de Platon. Este vorba despre iubire – pasiunea este criticată vehement pentru toate dezavantajele pe care le aduce vieții, sub numeroasele ei aspecte, dar nu în ultimul rând pentru abaterea preocupărilor, și, la limită, a spiritului, în aspirația sa către cunoaștere. Discursul critic, anterior expus

momentului acțiunii în direct, este relatat lui Socrate. Acesta se arată de acord cu respectiva concluzie, dar o socotește insuficient, sau imperfect, argumentată – afirmă că ia ca bază doar aspectele exterioare, incidentele, circumstanțele, proprii existenței omenești și, implicit, iubirii și se oferă să creeze el însuși o adevărată critică a iubirii fundamentată pe datele esențiale, alcătuind elementele ultime ale ontologiei umane, incluzând între acestea și capacitatea omenească de a iubi. Socrate își începe demersul și critica sa arată într-adevăr devastatoare. Partenerii în dialog sunt satisfăcuți de faptul că prima lor concluzie se vedea confirmată, și chiar amplificată, de perfecta examinare logic-rationala întreprinsă de Maestru; se pregătesc pentru o scurtă plimbare, spre a se despărți apoi undeva lângă râul Ilisos (cel care acum intersectează bulevardul Singru, al Atenei de azi). Brusc, Socrate se oprește și declară că totul nu a fost decât o enormă greșeală. De ce? Noi am uitat, spune el, că iubirea – mai curând: Iubirea, Erosul este un Zeu; nu are nicio importanță ceea ce spunem, sau credem, noi: actele sale ale Zeului, sunt sacre, el este, în chip absolut sursa binelui (întelegem firesc – și, de ce nu? – a adevărului). Ecclesiastul spune: frica de Dumnezeu este începutul întelepciunii. Demersul intelectual trebuie să fie universal uman – el ne arată că prin noi însine suntem incapabil de adevăr; adevărul este revelație; actul divin este necriticabil. Acesta este motivul pentru care dialectica socratică include, alături de maeutică – o adevărată hermeneutică a neexprimatului –, celebra ironie socratică. Socrate se consideră îndreptățit la aceasta – Zeii îl apără de eroare, prin bineștiuta voce a „demonului” (daimonului) său.

Platon face mai departe, pe calea lui Socrate, câțiva pași – pe de altă parte, el renunță la datoria democratică implicată în dialectica socratică. Pentru Platon democrația este calea care duce la tiranie (ne amintește, oare, aceasta de experiențele întregii epoci moderne și, parcă și mai mult, de amenințările actualității?); agona dezbatelor socratice s-a transformat în Academia platonică, iar, mai târziu, prin profesorul lui Alexandru cel Mare, elevul lui

Platon, creatorul nucleului structurat sistematic al civilizației europene, deci prin Aristotel, în Lyceumul acestuia. Ce face Platon în plus, în dezvoltarea dialecticii socratice? Pentru Socrate, între Zeu și el, omul se situează o ființă dedicată siesi, vorbind însă limbajul zeilor: demonul. Platon aşază între om și Zeu lumea formelor ideale, o existență universală absolută, o existență care depășește infinit intimitatea filosofului. Este Platon un gnostic? Într-un anumit sens, iată că răbdă dă. El are un acces direct și inechivoc la transcendență. Spre deosebire de gnosticii târziu, de exemplu, cei eretici ai creștinismului, el se oprește, în convingerile sale gnostice, la poarta universului, de o transcendență încă mai înaltă, superioară, a Zeului. Despre modul în care Zeul creează lumea – și, astfel, o determină inechivoc, filosoful scrie, exprimând o gândire exactă, în *Timeu*, dar afirmă, decis, că el nu face decât să încerce să înțeleagă opera Zeului; că, deci, se plasează, de această dată, pe terenul ipotezei. Extrem de interesant este însă faptul că în timp ce asupra multor lucruri cei doi mari filozofi, existând unul prin altul, nu se implică prin opiniile lor, asupra căror nu se pronunță, despre marile categorii ale existenței și, cu deosebire, despre intervenția divină în lume, ei își permit să se exprime. Să tragem concluzia că o legătură inexorabilă unește Divinitatea și lumea, iar această legătură trece prin om, cel creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu?

Ar trebui să conchidem că democrația nu este o datorie a intelectului; o astfel de datorie este credința? Platon revine, în mod evident, pe urmele demersului pitagoreic. Intelectul este separat de social întocmai modului în care divinul este separat de natural. Pitagora dictează în lumea ideilor, principiilor și legilor – elevii săi au condus cetăți și au suferit persecuții mortale. Omul – și umanitatea – operează simultan în abstract și în concret, în transcendență și în imanență, în teorie și în practică. Filosoful care a înțeles cel mai bine acest lucru – în Occident – a fost Pitagora; el a conceput principiul teorii ontologice a numerelor, dar și ritualurilor; din opera lui, din învățătura lui, a apărut lumea română a creației.

datorită elevul său, regele Numa precum și religia dacică, prin alt elev al său, poate un sclav eliberat de filosof, numit Zalmoxis. Oricum, chiar dacă aceste legături ar fi de legendă, verosimilul din ele le dovedește, dacă nu realitatea, cu siguranță consistența lor de fond.

Existența umană depinde, evident, de principiu – principiul ultim se numește Dumnezeu. Despre Acesta, filosoful vorbește, după cum își alege, ca fiecare alt om, sau precum o ființă primită în lume pentru revelație. Despre concretul existenței omenesci filosoful, de asemenea poate decide să vorbească asemenea tuturor, sau poate să se exprime într-un registru de natură să clarifice valoarea actelor umane. Încercarea de a crea o lume superioară, în care comunitatea umană să participe, prin întregul ei la absolut, a constituit eșecul lui Socrate, eșec pe care stă și marea sa demnitate. Demersul intelectual, distinct de cel al semenilor, le aparține – în chip de modele superioare, incomparabile – lui Pitagora și lui Platon. Ambii oferă șansa unei întâlniri între voința de abstracție, sau de idealitate, și aceea a ființării concrete. Filosoful, sau intelectualul, poate fi cel care, precum Abraham, argumentează în fața lui Dumnezeu pentru salvarea Sodomei și Gomorei, atunci când Lot argumentează în fața poporului, dezlanțuit spre necredință și păcat, pentru ascultarea de Dumnezeu. La celălalt capăt al lumii Lao Tze arată omului oriental calea spre transcendență, pe când Confucius propune un drum al imanenței dreptății – ambele apte că conducă la desăvârsire.

Din ecuația aceasta lipsește, până în acest punct, Pericle – iluminat și puternic totodată. Lumea modernă nu a fost lipsită de personalități asemenea lui Pericle; să mentionăm pe George Washington, pe Mahatma Gandhi, pe Charles de Gaulle, pe Nelson Mandela, pe Ioan-Paul II. Filosofii de geniul unor Pitagora și Platon nu trebuie neapărat căutați în nicio altă epocă și niciunde, însă în linia lor, de sineză a valorilor spiritului, de ce nu am vorbi despre un Henri Bergson, un Gabriel Marcel – sau despre filosofi transformați prin însuși vocația lor, în scriitori, precum Goethe sau Hugo?